

НАРОДНА ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСТВА

Анотація. У статті розглядаються питання, що стосуються проблем творення національної ідентичності. Народна пісенна творчість обґрунтовується як специфічна система національного художнього світобачення, що функціонує невід'ємно від національної ідентичності. Серед переваг народної пісенної творчості, як дидактичного засобу формування національної ідентичності, відзначається її доступність та попит серед широких верств населення, що саме і сприяє формуванню національної самоідентифікації українства.

Ключові слова: народна пісенна творчість, національна ідентичність, національна самоідентифікація, українство.

Аннотація. В статье рассматриваются вопросы, которые касаются проблем создания национальной идентичности. Народное песенное творчество обосновывается как специфическая система национального художественного мировидения, которая функционирует неразрывно с национальной идентичностью. Среди

преимуществ народного песенного творчества, как дидактического способа формирования национальной идентичности, отмечается его доступность и спрос у широких слоев населения, что именно и содействует формированию национальной самоидентификации украинства.

Ключевые слова: народное песенное творчество, национальная идентичность, национальная самоидентификация, украинство.

Summary. This article discusses issues related to the problems of creating national identity. Folk song creation substantiated as a specific system of national artistic worldview, which operates essentially of national identity. Among the advantages of folk art song as a didactic tool of national identity formation, indicated their availability and demand in the general population, and that it promotes a national identity of Ukrainians.

Key words: folk song art, national identity, National Identity, Ukrainians.

Актуальність питань, пов'язаних із всебічним обґрунтуванням й осмисленням народної пісенної творчості як провідного чинника творення національної ідентичності сучасного українства та як важливої умови ефективності розкриття етнодуховного потенціалу українського народу є очевидною. Українська культура переживає період перехідної доби й знаходиться сьогодні в стані надбання нових смислів. Значною мірою цей стан пов'язаний з пошуками національної ідентичності, що є надзвичайно складною проблемою.

Прагнення до самоідентифікації, як компонента ідентичності, пронизує історію кожного народу, а, отже, питання ідентичності є *актуальним* не лише для України. Так, останнім часом осмислити нові реалії, вибираючи між європейським та євразійським майбутнім, намагається Росія. Новий імпульс отримало це питання в таких країнах, як Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія. Аналізуючи міжнародний досвід, як приклад, можна згадати Канаду, в якій свого часу було більше 200 етнічних мов, а на сьогодні лише три залишилися "живими". Зрозуміло, що це

становить велику втрату для країни. Сьогодні спостерігається, що перед викликами новостворюваного світу, який потребує нового прочитання національних історій і утвердження нових соціальних проєкцій, опинилися навіть світові лідери — США, ЄС. Отже, усвідомлення національної ідентичності є онтологічною властивістю багатьох етносів. Кожен народ є творцем і володарем створених ним духовних цінностей, які становлять його національні святині і з плином часу набувають дедалі більшої ваги.

В українському суспільстві одну з найбільш серйозних етнополітичних проблем становить те, що етнонаціональна та мовна більшість не співпадають, і це залишається джерелом можливого конфлікту на мовному ґрунті. Так, на сході України етнічними українцями себе вважають 59% громадян, а спілкуються українською мовою лише 14 % з них [8]. Як стверджує дослідник М.Шульга, в сімейному спілкуванні співвідношення мов становить 50:50, що свідчить про те, що українське суспільство розділене на дві мовні спільноти [3]. Причиною цього, як на нашу думку, є процес регіо-

налізації, що тісно пов'язаний з формуванням регіональної ідентичності і залишається в Україні об'єктивною реальністю.

В умовах трансформації суспільства, в кризових ситуаціях, підвищується роль регіональної ідентичності. Вона стає своєрідною захисною реакцією регіонів та індивідів на економічні труднощі, політику “центру” в економічній, культурній, мовній та інших сферах. Крім того, не можна не брати до уваги й ті деструктивні механізми, що застосовувались Російською імперією та Радянським Союзом, що були спрямовані на знищення української національної ідентичності і, як її складову, — української мови. Звісно, зазначені процеси не могли не вплинути на українську спільноту.

Сьогодні все більше проглядаються позитивні тенденції в процесі національної самоідентифікації українства, збільшується значення української мови в суспільстві, яка, за твердженням О.Майбороди, є мовою з “чистою совістю” [9]. Механізмом, спрямованим на самоусвідомлення громадянами України національної ідентичності, є державна політика. Насамперед, — це політика в галузі культури і освіти, що мають суттєво впливати на розвиток національної культурної ідентичності. Національна культура в усі часи означала, передусім, світогляд і систему цінностей, унікальний образ будь-якої країни та її народу — той духовний і моральний фундамент, на якому формується нація зі своїми індивідуальністю та національною ідентичністю.

На думку сучасного філософа Т.Метельової, підставою для ідентифікації та самоідентифікації, визначення народом своєї належності до певної спільноти, є наявність спільної з нею символічно-ритуальної системи й системи цінностей [8]. Щоб не позбавити українців одного із основних чинників у формуванні національної ідентичності на початку ХХІ століття — української мови — на нашу думку, важливо відроджувати і популяризувати народну пісенну творчість. Сформована завдяки єдності мови, звичаїв, традицій, національної психології, етнічної самосвідомості, народнопісенна творчість уособлює в собі етнодуховну культуру українського народу і є складовим елементом системи цінностей, на-

копичених на всіх етапах розвитку української національної культури.

Мета статті — обґрунтування народної пісенної творчості як провідного чинника творення національної ідентичності сучасного українства та осмислення її як важливої умови ефективності розкриття етнодуховного потенціалу українського народу в реаліях сьогодення.

Новизна. Українська народна пісенна творчість обґрунтовується як специфічна система національного художнього світобачення, що функціонує невід'ємно від національної ідентичності українського народу, як провідний чинник творення національної ідентичності сучасного українства та як важлива умова ефективності розкриття етнодуховного потенціалу останнього.

Аналіз наукового доробку. Методологічну основу поставленого питання було закладено ще у ХІХ ст. (П. Гулак-Артемівський, В. Антонович, М. Драгоманов, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, О. Потебня, І. Франко). Принципові положення далі одержали розвиток у працях О. Бочковського, В. Винниченка, Д. Донцова, Ю. Липи, І. Мірчука, М. Міхновського, М. Хвильового та ін. Першими дослідниками національної ідентичності стали *Т.Калинський, Р.Маркевич, В.Полетик, Ф.Туманський.*

Загальнотеоретичні аспекти національної ідентичності в умовах динаміки європейського культурного розвитку продовжують розвивати сучасні науковці. Зокрема, місії України й українського народу у світовому співтоваристві на рубежі Західної та Східної цивілізацій, а також вивченню самоідентифікаційної свідомості українського народу, становлення його державності і владних відносин, релігійних вірувань та менталітету з погляду різних наук — історії, соціології, філософії та психології — присвячена праця М.Юрія [14].

Процеси становлення й розвитку національної культури розглядають С.Здіорук, О.Кіхно, В.Кравченко, С.Кримський, М.Степик, І.Сурмай. Широке коло проблем української духовної культури у цілісності різноманітних частин цього складного організму висвітлюють О.Калашникова, М.Михайлин,

В.Рибалка, Л.Ушкалов. Вивченню української народної пісенної творчості та українського музичного фольклору присвячені праці І. Колодуба, О. Правдюка, А. Іваницького. Особливий інтерес викликають дослідження О. Козаренка щодо специфіки української національної музичної мови в цілому.

Цікавими, на наш погляд, є наукові розробки І. Ляшенка (“Народність і національна характерність музики”, 1957), М. Ржевської (“Категорія національного та процеси самоствердження й самопізнання музичної культури”, 1998), О. Костюка (“Про компенсаторну функцію українського П’ємонту в національній культурі”), які торкаються проблем національної специфіки українського музичного мислення.

Безпосередній зв’язок із питанням обумовленості музичної культури рисами національного характеру мають дослідження музики, як національної моделі світу, в працях українських науковців В. Суханцевої (“Музыка как мир человека: От идеи вселенной — к философии музыки”, 2000), Т. Шелупахіної (“Музыкальное мышление как предмет культурно-исторического анализа”, 1993) й Л. Тарапати (“Музыка как модель мироустройства (опыт культурологического исследования)”, 1997). З питанням визначення ролі модифікованої архетипної основи національної культури як прояву колективного несвідомого пов’язані дослідження Г. Грабовича, С. Грици, О. Забужко, А. Іваницького, М. Кисельова, А. Кримського, В. Топорова.

У дослідженні Г. Палій доводиться зв’язок між творенням національної ідентичності та проблемами безпеки країни. Не викликає сумніву, що ці проблеми дійсно можуть накладатися одна на одну, перетинаючись у часі й просторі. Сама ж постановка проблеми змушує замислитися про співвідносність понять “національна ідентичність” і “національна безпека”. Безумовно, питання творення національної ідентичності, що розкривається автором з макропозицій, є вираженням одвічних проблем необхідності і свободи, цілей і засобів тощо.

Проблему витоків та існування українського національного характеру з’ясовують до-

слідники наукових осередків, а саме: відділів фольклористики двох установ Національної академії наук України — Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України та Інституту народознавства (м. Львів); Інституту культурної антропології (м. Луцьк); кафедр фольклористики Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Львівського національного університету ім. Івана Франка; кафедри української літератури та фольклористики Донецького національного університету (С. Мишанич).

Зокрема, М. Дмитренко, характеризуючи процеси, що відбуваються сьогодні у сфері національної ідентичності, відзначає, що “державна перебуває в стані економічно-соціального шоку, національно-культурного шоку” [5].

Академік М. Жулинський у виступі на V Міжнародному конгресі українців у Чернівцях (серпень 2002 р.), наголошував: “Духовне знекровлення світової цивілізації очевидне. Національні культури як системи цінностей видозмінюються відповідно до вимог глобалізації, внаслідок чого розмиваються кореневі системи культурних конфігурацій”, відповідно “запровадження нової ідеології світового розвитку й нової форми соціальної організації — глобального корпоративізму — веде до глобального технотронного закабалення людської особистості і “виведення” її з органічної для її саморозвитку й самоздійснення національної системи цінностей” [7].

Варто звернути увагу на той факт, що залишаються досить обмеженими емпіричні дослідження з означеної проблематики, а, отже, реальною є необхідність активізації фундаментальних досліджень, висвітлення й публікації першоджерельних матеріалів з архівів, експедиційних записів, підготовки наукових кадрів тощо. Попри значні досягнення зазначених та багатьох інших авторів кардинального зрушення в розумінні української народно-пісенної творчості як чинника національної самоідентифікації українства ще не відбулось. Відсутня також єдність думок дослідників у розумінні сутності національної ідентичності та самоідентифікації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз значених вище досліджень, а також праць А. Кримського (“Архетипи української культури”, 1996), О. Забужко, М. Кисельова (“Феномен землеробства в українському світі”, 1995), Ю. Луцького, А. Нямцу, В. Топорова (“Світове дерево: універсальний образ міфопоетичної свідомості”, 1977), І. Лисого (“Міфоборство як міфотворчість?”, 2000), А. Топоркова (“Предвосхищение понятия “архетип” в русской науке XIX века”, 2001), А. Іваницького (“Архетипи Гоголя”, 2001) дає підстави стверджувати, що проблема національного взагалі й національної ідентичності зокрема, була досить сталою у XX столітті, а в нинішні часи загострилася. Український народ внаслідок тривалого перебування в різних імперіях опинився у стані етнічної, ідеологічної, мовної, конфесійної та політичної розпорошеності. В різних регіонах України українське національне самоусвідомлення і тісно пов’язана з ним політична орієнтація є різними. Більше того, відродження почуття національної ідентичності все частіше підміняється політизацією національного питання, багаторічними пошуками “національної ідеї”, які фактично заміщають практичні кроки, які необхідно робити для її ствердження.

Культура, за М. Дмитренком, — найбільший скарб кожної держави. На думку дослідника, для України “порятунком від хвороб цивілізації” завжди була народна пісенна творчість, фольклорний арсенал культури. Усна народна нематеріальна традиційна культура завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності й перспективи існування [6]. З цим не можна не погодитись. Саме в народній пісенній творчості комплекс характерологічних рис українців виявляється в унікальному наборі неповторних національних ознак.

Вітчизняною дослідницею О. Марченко з’ясовано, що мова та символічно-речові форми культури подібні до семіосфери, заповненої специфічними кодами і утворюють ту спільність, за якою визначаються ментальні відмінності буття етносу [10]. Спираючись на висновок А. Асаф’єва про тотожність понять “мовознавство”, “мова” та її структура понят-

тям “музикознавство”, “музика” та її форми, звертаємо увагу на те, що музика, як прадавня форма абстрактного мислення людства, виникає до появи мови як знакової системи і народжується із звуконаслідування, поєднуючи в собі емоційний та інтелектуальний коди світогляду й світосприйняття певного етносу. Саме тому звернення до аналізу музичного строю та музичної культури етносу в аспекті їх взаємодії з рисами національної ідентичності дозволяє звернутися до першоформ культури, відтворюючи етап формування архетипів (від грец. *arche* — початок, *typos* — образ). Архетипний звукотип формує основу ритмо-інтонаційного комплексу народної та професійної музики і літератури.

Національна культура стає стрижнем національного розвитку особистості, нації (етносу), держави, а також взаємозв’язку особистості з нацією. В контексті етнокультурного “довкілля” етнічне та національно-культурне начала виступають як форма етнокультурної ідентичності та її складової — національної самоідентифікації людини, — збагачуючи надбаннями етнонаціональної духовності, етнокультурним досвідом минулих поколінь і сучасне суспільство. Отже, українська народна пісенна творчість, як особлива феноменологічна художня реальність, завдяки синкретичності та збереженій у генетичному коді інтонаційній основі музичного мовлення, створює підґрунтя для формування національної ідентичності, обумовлює культурну самобутність етносу, бере участь у формуванні психоінформаційного простору, утворюючи послідовність “звук — інтонація — знак — символ — мова — сенс — спільність” [13].

На думку сучасного філософа Т. Метельової, підставою для ідентифікації та самоідентифікації, визначення народом своєї належності до певної спільноти є наявність спільної з нею символічно-ритуальної системи й системи цінностей [11, 150]. Ідентичність є сталою, тривалою якістю (індивідуума, групи чи нації), яка або зовсім не змінюється у часі, або змінюється, проте дуже повільно [12]. Сталість етнічних стереотипів українців у тому, що етноси історично музикують на інструментах певних різновидів, використовують музичний

інструментарій з конкретною метою, спілкуючись з своїм народом за допомогою уживаних і перевірених часом невідчужуваних смислів національної топіки.

Високий творчий та музичний рівень українців підтверджуються особливостями українського музикування, за яким — певний етап розвитку суспільства, світоглядно-філософське підґрунтя, національний характер, соціальна вмотивованість, специфіка національного музично-пісенного виконавства. Саме про це йдеться в аналізі “характеристичних ознак українських народних мелодій” Ф. Колесси, у розробці питання специфіки “малоруського музичного народного тону” П. Бажанського (1891 р.), у дослідженні особливостей українського народного багатоголосся А. Ященка, у з’ясуванні мелодичних і ритмічних особливостей української народної музики П. Сокальського. Народні виконавці репрезентують морально-етичні та ціннісні орієнтири, світоглядні принципи народу, що уможливили для українців збереження самоідентичності в складних історичних умовах. Притаманні ментальності українців релігійність, патріотизм, незалежність, усвідомлення власної соціальної спільності, ретрансляція символів народного життя — не просто відбилися в українській народній пісенній творчості, а матеріалізувалися в особливій манері народного виконання, що поєднує спів із співпереживанням.

Дослідження П. Маценко, О. Кошиця декларують оригінальність українського співу, створеного незалежно від іноземних впливів, його “українсько-пісенну сутність”, — тобто фольклорне підґрунтя, а відтак, національний характер. Навіть, незважаючи на вдосконалення площини, хроматизації й розширення діапазону традиційних музичних інструментів, як от кобзи-бандури, музичні народні інструменти зберегли свою функцію акомпанувати емоційно насиченому українському народному співові — “випромінювачу” справжньої “українськості” [10].

Варто додати, що невід’ємною рисою класичних українських музичних інструментів є багата оздобленість комплексом візуальних та вербальних засобів: розписом, різь-

бленням, профілюванням, випалюванням, інкрустацією, інтарсією, аплікацією та іншими народними техніками декорування або їх сполученням. Музичні інструменти XIX ст., які зберігаються у фондах Київського музею музичних інструментів Києво-Печерського історико-культурного заповідника, у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького, у фондах Львівського музею етнографії та народних промислів, являють собою довершені витвори мистецтва. Зразки бандур, кобз, цимбалів, різновиди духових інструментів відображають мистецькі традиції народу.

Характер оздоблення та композиційні схеми декору музичних інструментів відповідають основним законам української орнаментики (узагальненості, схематизації форм, графічності, упорядкованості, досконалому відчуттю ритму і внутрішній розробці елементів), зумовлюються тривалою мистецькою традицією, побутовими й культурогенними умовами, смаком виробника та підтверджують ментальний естетизм в усталеності графічних і колористичних уподобань, властивий українському національному характерові потяг до святковості, поетичності, яскравих барв (А. Макаров). В їх основі — культ поклоніння природі, що відбиває елементи символіки стародавніх вірувань українців, закріпленій у пам’яті поколінь.

Українська духовна піснетворчість, досліджена в працях Н. Герасимової-Персидської (“Роль церкви в музичних реформах кінця XVI — початку XVII ст.”, 1991), Б. Кудрика (“Огляд історії української церковної музики”, 1995), Ю. Медведика (“Українська духовна піснетворчість XVII—XVIII століття”, 1998), постає як утримувач стабільної національної сутності музичної культури, що ґрунтується на народній основі і є не лише проявом релігійності, але й стимулом розвитку духовності українців.

Поява новітніх технічних засобів, звукозаписувальної техніки, що дозволяє легко тиражувати і відтворювати цінні зразки надбань народу, сприяє творенню національної самоідентифікації українства. Звукозаписні фірми, виявивши попит на українську фоль-

клорну музику, стали відряджати своїх співробітників в сільські райони для збирання народної музики. І сьогодні українську народну пісню, народну музику, фольклор можна зустріти не тільки в пам'яті народних виконавців сільських регіонів, а й у містах, у друкарських збірках. Засоби звукозапису дозволили народній пісенній творчості придбати абсолютно нову аудиторію музикантів. Вони виконуються і селянами, і любителями, і освіченими музикантами-професіоналами, звучать з компакт-дисків та в Інтернеті.

Новітні глобальні технології кінця ХХ ст., Інтернет відіграють важливу роль у формуванні майбутнього народного мистецтва. Через Інтернет пропонуються записи, що поставляють матеріал для музикантів, які бажають познайомитися з новими піснями і наспівами, а також для тих, хто просто хотів би розважитися. Мережеві сайти (разом з друкарськими виданнями), присвячені окремим видам народної музики або окремим народним музикантам, інформують читачів в цій області і рекламують нові пісні і нових виконавців. Завдяки електронній пошті, велика кількість любителів, музикантів, учених залучається до обговорення різноманітних питань стилю, виконань, якості запису тощо. Завдяки Інтернету, музичні кліпи і цілі уявлення доступні для музикантів і дослідників у будь-який час. Створюються музичні бази даних, що містять сотні тисяч аудіозаписів. Якщо раніше народна музика залежала від прямого контакту виконавця з публікою, то зараз вона все більше залежить від глобальної віртуальної спільності, яку дедалі більше породжує Інтернет.

Висновки. Таким чином, розглянутий матеріал дає підстави стверджувати, що народна пісенна творчість дійсно має великі перспективи у творенні національної самоідентифікації українства. Нині, в час кризи національної ідентичності, коли український народ опинився у стані етнічної, ідеологічної, мовної, конфесійної та політичної розпорошеності, питання освоєння національної культурної спадщини набуває все більшої ваги. Воно може бути вирішене через виховання підрастаючого покоління в дусі поваги до своєї мови, традиційної культури і її складової — народ-

ної пісенної творчості, яка є втіленням специфіки національного художнього світобачення і функціонує невід'ємно від національної ідентичності. Діалогічна за своєю природою народна пісенна творчість консолідує людей, втягуючи різні соціальні, етнічні, релігійні групи у неперервний діалог і спонукає їх до взаємної толерантності. Перевагами сучасної народнопісенної творчості є доступність до її зразків та попит серед широких верств населення.

Обумовлюючи культурну самобутність українського народу, народна пісенна творчість бере участь у формуванні психоінформаційного простору етносу, утворюючи послідовність: “звук — інтонація — знак — символ — мова — сенсова спільність”. Звукові феномени, найпростіші закономірності українських музичних структур перетворюються на єдиний психічний комплекс. Останній утілюється в різноманітних символічних формах, міфологізованих метафорах духовного досвіду, універсальних уможлиблюючих структурах. Музикальність українців — це передусім специфічно “музичний” у філософському розумінні засіб світосприйняття. “Усім відомо, як багато обдарований самою природою український народ, скільки в ньому тонкого музичного почуття, здібності до співу, естетичного смаку, скільки в ньому любові, закоханості в свою рідну пісню, найціннішу, найдорожчу перлину з його культурних багатств”, — писав М. Грінченко [2]. Етнограф В. Мосидзе також називав українців одним з самих музичних народів, бо в Україні йому не довелося зустріти жодної людини, яка б не знала своїх пісень.

Напрями подальшого розгляду. Сучасна народна пісенна творчість, являючи собою специфічну морально-етичну систему суспільства, поки що не стала предметом спеціального дослідження вітчизняної наукової спільноти, яке б сприяло суттєвому доповненню картини перехідних епох, поглибленню уявлень про механізми саморегуляції української культури як складної динамічної системи і яке є актуальним у межах розробки проблеми національної самоідентифікації українців. В умовах сучасної динаміки європейського

культурного розвитку саме сучасна народно-пісенна творчість, сформована завдяки єдності мови, звичаїв, традицій, національної психології, етнічної самосвідомості, уособлює в собі етнодуховну культуру українського наро-

ду і, як складовий елемент системи цінностей, накопичених на всіх етапах розвитку української національної культури, виступає одним із чинників творення національної самоідентифікації сучасного українства.

Література:

1. Білий О. Воля до ідентичності (штрихи до історії реальної української держави після 1945 року) // Політична думка. — 2000. — № 4. — С. 31–40.
2. Грінченко М. Історія української музики. — К.: Спілка. — 1922. — 241 с.
3. Данилюк І. “Мовні конфлікти” та конструювання етнічної та національної ідентичності. // Соціальна психологія. — № 3 (11). — 2005. — С. 43–51.
4. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України // Дзюба Іван. Починаймо з поваги до себе: Статті, доповіді. — К.: Просвіта, 2002. — С. 40–57.
5. Дмитренко М. Український фольклор і глобалізація: проблема збереження генетичного коду // Фольклористичні зошити: Зб. наук. праць. — Вип. 10. — Луцьк, 2007. — С. 3–10.
6. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: Акценти сьогодення / Розвідки, статті. — К.: Видавництво «Сталь», 2008. — 236 с.
7. Жулинський М. Національні культури і проблеми глобалізації // Слово і час. — 2002. — № 12. — С. 3–11.
8. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. // Політичний менеджмент. — № 3 (12). — 2005. — С. 42–62.
9. Майборода О. Як зможе українська ідея об’єднати українців. // Газета по-українськи. — № 2. — 9 вересня 2005. — С. 24.
10. Марченко О. А. Роль національного характеру у формуванні української музичної культури XIX століття: дисертація канд. філос. наук: 09.00.12 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2003.
11. Метельова Т. О. Культурна ідентифікація та самоідентифікація України в контексті європейських процесів. // VII Культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаса “Культурна трансформація сучасного українського суспільства”: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 4–5 червня 2009 р. — К.: ДАКККІМ, 2009. — Ч. 2. — 300 с.
12. Садовенко С. М. Етнокультурна ідентичність як чинник суспільної організації. // VII Культурологічні читання пам’яті Володимира Подкопаса “Культурна трансформація сучасного українського суспільства”: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 4–5 червня 2009 р. — К.: ДАКККІМ, 2009. — Ч. 1. — 416 с.
13. Садовенко С. М. Світ фольклору: Український дитячий музичний фольклор як засіб формування музичних здібностей дітей дошкільного віку. Науково-методичний посібник. — К.: КТ “Київська нотна фабрика”, 2007. — 332 с.
14. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: Монографія. — Видання 2-е. — К., Кондор, 2004. — 738 с.